

KONSTITUSİYA VƏTƏNDAŞLIĞI VƏ MİLLİ KİMLİK: MÜASİR BAXIŞLAR

GÜLGÜN QULİYEVA*

Annotasiya

Məqalədə konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı və onun milli kimliklə qarşılıqlı münasibətləri müasir siyasi-hüquqi nəzəriyyələr və qloballaşma prosesləri kontekstində təhlil edilir. Müəllif göstərir ki, müasir dünyada dövlət və cəmiyyət arasında münasibətlərin əsasını tənzimləyən hüquqi kateqoriyalardan biri kimi konstitusiyə vətəndaşlığı yalnız formal mənsubiyyət aktı deyil, həm də milli, mədəni və siyasi identikliyin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Qloballaşma, transmilli miqrasiya və çoxmədəniyyətlilik şəraitində milli kimliyin qorunması ilə universallaşan vətəndaşlıq anlayışı arasında ziddiyyətlər meydana gəlir. Məqalədə konstitusiyə vətəndaşlığının formalaşma tarixi, onun hüquqi və siyasi mahiyyəti, milli kimliyin sosial və psixoloji təməl prinsipləri, habelə onların qarşılıqlı təsir mexanizmləri araşdırılır. Müqayisəli yanaşma çərçivəsində Avropa İttifaqı, ABŞ və postsovet məkanındakı təcrübələr nəzərdən keçirilir. Xüsusi diqqət Azərbaycan Respublikasında konstitusiyə vətəndaşlığı modelinə yönəlir. Məqalədə qeyd olunur ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası milli dəyərlərin, dövlət dilinin və mədəni irsin qorunması ilə bərabər, vətəndaşların hüquq bərabərliyini və çoxmillətli harmoniyanı təmin edən mütərəqqi hüquqi bazaya malikdir. Bu kontekstdə milli kimliklə universal vətəndaşlıq prinsiplərinin uyğunlaşdırılması dövlətin konstitusiyə identikliyinə əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilir. Müəllifin qənaətinə görə, müasir dövrdə konstitusiyə vətəndaşlığının məzmunu yalnız hüquqi münasibətləri deyil, həm də sosial-mədəni dəyərləri, vətəndaş məsuliyyətini və milli mənsubiyyət hissini ifadə edən kompleks sistem kimi dəyərləndirilməlidir.

Açar sözlər: konstitusiyə vətəndaşlığı, milli kimlik, hüquqi dövlət, qloballaşma, vətəndaşlıq prinsipləri, çoxmədəniyyətlilik, konstitusiyə identikliyi, Azərbaycan modeli.

I. Giriş

Mövzunun aktuallığı və tədqiqatın məqsədi. Müasir dünyada dövlət və cəmiyyət münasibətlərinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən anlayışlardan biri olan konstitusiyə vətəndaşlığı, milli kimliyin formalaşması və qorunması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qloballaşma, miqrasiya, informasiya texnologiyalarının inkişafı və mədəni inteqrasiya kimi proseslər milli sərhədlərin nisbi şəkildə zəifləməsinə, eyni zamanda vətəndaşlıq institutunun yeni məzmun kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər fonunda “vətəndaş kimdir?”, “milli mənsubiyyət nə ilə müəyyən olunur?” kimi suallar yenidən aktuallaşmışdır. Konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı yalnız hüquqi mənsubiyyət deyil, həm də

* Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru / Bakı Dövlət Universiteti / email: gulgun2004@mail.ru

siyasi, sosial və mədəni bir identiklik forması kimi çıxış edir [10, s. 67]. Bu mənada o, dövlətin legitimliyinin və cəmiyyətin birliyinin hüquqi-siyasi əsası kimi mühüm funksiyaya malikdir. Müasir dövlətlərin konstitusiyalarında vətəndaşlıq məsələsinin xüsusi şəkildə tənzimlənməsi, onun həm hüquq, həm də mənəvi dəyər kimi qəbul edilməsini göstərir.

Mövzunun aktuallığı həm də ondan irəli gəlir ki, qloballaşma şəraitində milli kimliklə universal vətəndaşlıq prinsipləri arasında balansın qorunması zərurəti yaranmışdır. Bir tərəfdən, insan hüquqlarının qlobal dəyər kimi qəbul edilməsi və transmilli inteqrasiya prosesləri, digər tərəfdən isə milli dövlətlərin özünəməxsus mədəni kodlarını və konstitusiyə identikliyinə qorumaq istəyi müəyyən gərginlik yaradır. Bu qarşılıqlı təsir müasir konstitusionalizmin ən mühüm mübahisə sahələrindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikası nümunəsində bu məsələ daha da maraqlı məzmun kəsb edir. Çünki ölkəmizin Konstitusiyası milli dəyərlərin qorunması, dövlət dili və mədəni irsin möhkəmləndirilməsi ilə bərabər, bütün vətəndaşların bərabər hüquqlarını təmin edən mütərəqqi hüquqi baza formalaşdırır. Bu baxımdan, Azərbaycan modeli milli kimliklə vətəndaşlıq anlayışının vəhdətini təmin edən balanslaşdırılmış konstitusiyə sisteminin nümunəsidir.

Tədqiqatın məqsədi konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışının mahiyyətini və onun milli kimliklə qarşılıqlı əlaqəsini elmi-hüquqi müstəvidə təhlil etmək, bu münasibətlərin müasir dövrdə transformasiyasını araşdırmaq və Azərbaycan təcrübəsi əsasında hüquqi-siyasi nəticələr çıxarmaqdan ibarətdir. Məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı məsələlər öyrənilir:

Konstitusiyə vətəndaşlığının mənşəyi, inkişaf mərhələləri və müasir konseptual çərçivəsi; Milli kimlik anlayışının hüquqi və sosial aspektləri; Qloballaşma dövründə konstitusiyə vətəndaşlığının dəyişən funksiyaları; Azərbaycan Respublikasında vətəndaşlıq və milli kimlik münasibətlərinin hüquqi əsasları. Beləliklə, mövzu həm nəzəri, həm də praktik baxımdan aktual olub, dövlət quruculuğunun və milli kimliyin qorunmasının hüquqi əsaslarının tədqiqinə mühüm töhfə vermək məqsədi daşıyır.

Konstitusiyə vətəndaşlığı və milli kimlik anlayışlarının ümumi izahı. Konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı müasir dövlətin hüquqi-siyasi strukturunda vətəndaşın statusunu, hüquq və vəzifələrini müəyyən edən əsas prinsipial kateqoriyalardan biridir. Bu anlayış təkcə hüquqi mənsubiyyət formasını deyil, həm də dövlətlə fərdin qarşılıqlı məsuliyyət münasibətlərini ifadə edir. Konstitusiyə vətəndaşlığı, mahiyyət etibarilə, konstitusiyanın qəbul etdiyi dəyərlər sisteminə mənsub olma və həmin dəyərlərin daşıyıcısı kimi çıxış etmə mənasını daşıyır.

Klassik mənada vətəndaşlıq dövlətin suverenliyinə və fərdin ona mənsubiyyətinə əsaslanarsa da, konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı bu münasibətləri daha geniş hüquqi, siyasi və mənəvi müstəvidə izah edir. Bu anlayışda əsas diqqət vətəndaşın dövlətin konstitusiyə dəyərlərinə sadıqlığı, qanun qarşısında bərabərliyi və ictimai-siyasi iştirak hüququna yönəlidir. Beləliklə, konstitusiyə

vətəndaşlığı fərdi yalnız hüquqların daşıyıcısı kimi deyil, həm də dövlətin hüquqi-siyasi sisteminin fəal iştirakçısı kimi təqdim edir.

Digər tərəfdən, milli kimlik anlayışı cəmiyyətin özünü dərk etməsinin, tarixi və mədəni yaddaşının, dilinin və dəyərlər sisteminin ifadəsidir. Milli kimlik, bir xalqın siyasi, mədəni və sosial varlığını birləşdirən və onun digərlərindən fərqlənməsini təmin edən ideya və dəyərlər məcmusudur. O, yalnız etnik və ya mədəni göstəricilərlə deyil, həm də dövlətin hüquqi və siyasi institutları vasitəsilə möhkəmlənir [8, s. 76]. Bu baxımdan, milli kimlik və konstitusiyə vətəndaşlığı arasında dialektik əlaqə mövcuddur. Konstitusiyə milli kimliyin hüquqi ifadə forması kimi çıxış edir, çünki orada xalqın suverenliyi, dövlətin ideya-siyasi yönümü, milli dəyərlərin qorunması və vətəndaşların hüquq bərabərliyi kimi prinsiplər əks olunur. Eyni zamanda, milli kimlik konstitusiyə vətəndaşlığının sosial və mənəvi təməlini təşkil edir yəni vətəndaşın dövlətlə bağını gücləndirir, hüquqi sistemə mənəvi məzmun verir.

Beləliklə, konstitusiyə vətəndaşlığı fərdin hüquqi statusunu, milli kimlik isə onun mənəvi və mədəni mənsubiyyətini müəyyən edir. Bu iki anlayış bir-birini tamamlayır: birincisi hüquqi normativ bazanı təmin edir, ikincisi isə həmin hüquqi sistemin mənəvi-sosial dayaqını yaradır. Müasir dövrdə demokratik dövlətlərin uğurlu inkişafı məhz bu iki elementin hüquqi və milli identikliyin harmonik vəhdətindən asılıdır.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Bu tədqiqatın metodoloji bazasını hüquq elminin ümumelmi və xüsusi elmi metodları, eləcə də siyasi və sosial-fəlsəfi təhlil yanaşmaları təşkil edir. Mövzu multidissiplinar xarakter daşdığı üçün, həm hüquqi-nəzəri, həm də sosial-humanitar istiqamətlərin metodlarından istifadə edilmişdir.

Əsas metodoloji istiqamətlər aşağıdakılardır:

Analitik və sistemli yanaşma metodu. Konstitusiyə vətəndaşlığı və milli kimlik anlayışlarının mahiyyətinin açılması, onların qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin və hüquqi-siyasi strukturda yerinin müəyyənləşdirilməsi bu metod vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Analitik yanaşma dövlət, cəmiyyət və fərd münasibətlərinin hüquqi çərçivədə kompleks şəkildə dərk olunmasına imkan verir.

Müqayisəli hüquqi təhlil metodu. Müxtəlif dövlətlərin, xüsusilə Avropa İttifaqı, ABŞ və postsovet ölkələrinin konstitusiyalarında vətəndaşlıq institutunun tənzimlənməsi təcrübəsi müqayisəli aspektdə araşdırılmışdır. Bu metod Azərbaycan modelinin xüsusiyyətlərini və onun beynəlxalq təcrübədəki yerini müəyyən etməyə şərait yaratmışdır.

Tarixi və retrospektiv metod. Konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışının formalaşma mərhələləri və onun milli kimliklə əlaqəsinin tarixi kökləri öyrənilmiş, bu anlayışların inkişaf dinamikası təhlil edilmişdir.

Normativ-hüquqi analiz. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, milli qanunvericilik aktları və beynəlxalq hüquq normaları əsasında vətəndaşlıq institutunun hüquqi əsasları təhlil edilmişdir. Bu yanaşma konstitusiyə vətəndaşlığının hüquqi sistemdə tutduğu yeri elmi şəkildə əsaslandırmağa imkan vermişdir.

Sosioloji və fəlsəfi yanaşma. Milli kimlik və vətəndaşlıq münasibətlərinin ictimai şüurda formalaşması, vətəndaş məsuliyyəti və mənəvi identiklik kimi anlayışların dəyərləndirilməsi üçün bu metodlardan istifadə olunmuşdur.

Qloballaşma nəzəriyyələrinin tətbiqi. Qloballaşma, transmilli identiklik və çoxmədəniyyətlilik kontekstində konstitusiyə vətəndaşlığının yeni məzmunu qlobal nəzəri çərçivələrə əsaslanaraq izah edilmişdir.

Bu metodların sintezi tədqiqatın məqsədinə nail olmaq, konstitusiyə vətəndaşlığı və milli kimlik anlayışlarını həm hüquqi, həm də sosial-mədəni müstəvidə kompleks şəkildə qiymətləndirmək imkanı yaratmışdır.

Konstitusiyə vətəndaşlığının hüquqi əsası və tarixi formalaşması. Konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı hüquqi dövlətin əsas sütunlarından biri kimi vətəndaşın hüquqi statusunu, dövlətə mənsubiyyətini və qarşılıqlı hüquq-məsuliyyət münasibətlərini müəyyənləşdirir. Bu anlayışın formalaşması təkamül prosesi keçmiş, siyasi düşüncənin, insan hüquqları ideyasının və dövlətçilik təcrübəsinin inkişafı ilə paralel şəkildə meydana çıxmışdır.

II. Tarixi köklər

Vətəndaşlıq anlayışının ilkin formaları antiki dövrün şəhər-dövlətlərində (polis) yaranmışdır. Qədim Yunanıstanda “*politıs*” anlayışı yalnız hüquqlara malik fərdi deyil, həm də ictimai məsuliyyət daşıyan, dövlət idarəçiliyində iştirak edən subyektı ifadə edirdi. Roma hüququnda isə *civitas* və *civıs Romanus* anlayışları vasitəsilə vətəndaşlıq hüquqi mənsubiyyət və dövlətin himayəsi kimi qəbul edilirdi.

Orta əsrlərdə feodal münasibətləri dövründə vətəndaşlıq anlayışı zəifləsə də, Yeni dövrün Avropa siyasi düşüncəsi (xüsusilə Hobbs, Lokk, Russo və Monteskyö kimi mütəfəkkirlərin əsərlərində) fərd və dövlət arasında ictimai müqavilə ideyası vasitəsilə yenidən ön plana çıxmışdır. Bu dövrdə vətəndaşlıq artıq monarxın təbəəliyindən fərqli olaraq hüquq bərabərliyi və dövlət qarşısında məsuliyyət üzərində qurulan münasibət kimi başa düşülməyə başlanmışdır.

Konstitusiyə vətəndaşlığının hüquqi əsaslarının yaranması.

XVIII əsrdə qəbul edilən ilk konstitusiyalar 1787-ci il ABŞ Konstitusiyası və 1789-cu il Fransız İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsi vətəndaşlığın konstitusiyə səviyyəsində tənzimlənməsinin əsasını qoydu. Bu sənədlərdə vətəndaşlıq artıq hüquqi mənsubiyyətlə yanaşı, azadlıq, bərabərlik və hüquqi iştirak prinsiplərinə əsaslanan konstitusiyə dəyəri kimi təsbit edildi.

XIX və XX əsrlərdə vətəndaşlığın hüquqi məzmunu beynəlxalq hüquq normaları ilə zənginləşdi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (1948) İnsan Hüquqları Ümumdünya Bəyannaməsi və Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası vətəndaşlıq hüququnun qlobal səviyyədə tanınmasını təmin etdi. Bu mərhələdə “konstitusiyə vətəndaşlığı” anlayışı dövlətin fundamental hüquqi sənədində yeni konstitusiyada vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını təmin edən və dövlətlə münasibətlərini müəyyən edən ali norma kimi formalaşdı.

Müasir dövrdə konstitusiyə vətəndaşlığı. Müasir konstitusionalizm şəraitində vətəndaşlıq sadəcə hüquqi status deyil, həm də konstitusiyanın

dəyərlərinə sadıqlıq və ictimai məsuliyyət prinsipi ilə bağlı sosial fenomənə çevrilmişdir. “Konstitusiyə vətəndaşlığı” termini ilk dəfə XX əsrin sonlarında Qərb hüquq nəzəriyyəsində daha geniş yayılmış və milli mənsubiyyətlə yanaşı, konstitusiyə dəyərlərinə mənsub olma mənasını ifadə etmişdir [13, s. 43].

Avropa İttifaqında “çoxsəviyyəli vətəndaşlıq” modeli həm milli, həm də Avropa səviyyəsində vətəndaşlıq hüququnun tanınması bu anlayışın praktiki təzahürlərindən biridir. Beləliklə, konstitusiyə vətəndaşlığı artıq yalnız dövlətin hüquqi himayəsini deyil, həm də konstitusiyə prinsipləri ilə eyniləşməni, yəni fərdin dövlətin ideya-siyasi sistemə mənəvi mənsubiyyətini əhatə edir.

Azərbaycan kontekstində. Azərbaycan Respublikasında konstitusiyə vətəndaşlığının hüquqi əsası 1995-ci il Konstitusiyası ilə müəyyən edilmişdir. Konstitusiyanın 52-ci maddəsində qeyd olunur ki, “Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan dövlətinə mənsub olan şəxslərdir.” Bu müddəə vətəndaşlığın hüquqi mənsubiyyətlə yanaşı, dövlətlə mənəvi bağ kimi qəbul olunduğunu göstərir. Azərbaycan Konstitusiyası həmçinin vətəndaşların hüquq bərabərliyini, dövlətin vətəndaş qarşısında məsuliyyətini və milli dəyərlərin qorunmasını təmin edən mütərəqqi hüquqi baza yaradır.

Beləliklə, konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı tarixi inkişaf prosesində təbəlikdən hüquqi bərabərliyə, oradan isə milli və konstitusiyə identikliyinə birləşdiyi müasir mərhələyə qədər təkamül keçirmişdir. Bu anlayış həm hüquqi, həm siyasi, həm də mənəvi ölçüləri özündə birləşdirən kompleks kateqoriya kimi çıxış edir.

Dövlət və vətəndaş arasında hüquqi-siyasi münasibətlərin tənzimlənməsi. Müasir dövlətçilik sistemində vətəndaş və dövlət arasında münasibətlər konstitusiyə və hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənilir. Bu münasibətlər qarşılıqlı hüquq və vəzifələr, siyasi iştirak imkanları, hüquqi məsuliyyət və dövlətin legitimlik prinsipləri əsasında formalaşır. Konstitusiyə vətəndaşlığı anlayışı məhz bu münasibətlərin hüquqi çərçivəsini müəyyən edən əsas kateqoriyalardan biridir.

Dövlətin legitimliyi və idarəetmə mexanizmlərinin sabitliyi vətəndaşların dövlətə olan etimadı ilə birbaşa bağlıdır. Vətəndaş öz hüquq və azadlıqlarının təmin olduğu, siyasi iştirak imkanlarının mövcud olduğu bir cəmiyyətdə dövlətə sadıqlığını və məsuliyyətini daha aydın şəkildə ifadə edir. Bu isə hüquqi dövlət konsepsiyasının əsas dayaqlarından biri sayılır [7, s. 134].

Azərbaycan Respublikasında dövlət-vətəndaş münasibətləri Konstitusiyə və bir sıra normativ hüquqi aktlarla tənzimlənilir. Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən, dövlətin ali məqsədi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsidir. Eyni zamanda, Konstitusiyanın 52-ci maddəsində Azərbaycan vətəndaşlığı anlayışı müəyyən edilərək vətəndaşlıq münasibətlərinin prinsipləri təsbit olunur. Bu prinsiplər bərabərlik, hüquqi təminat, siyasi iştirak hüququ və dövlət qarşısında məsuliyyət kimi əsasları ehtiva edir.

Hüquqi-siyasi münasibətlərin tənzimlənməsi həm də milli kimlik və konstitusiyə dəyərlərinin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma dövründə dövlətin funksiyaları dəyişsə də, onun vətəndaş qarşısında

daşdığı məsuliyyət sosial müdafiə, hüquqi təminat və milli identikliyin qorunması kimi istiqamətlərdə daha da aktuallaşır [12, s. 2].

Beləliklə, dövlət və vətəndaş münasibətləri qarşılıqlı hüquqi və mənəvi öhdəliklər sistemini ifadə edir. Bu sistemin əsas məqsədi insan hüquqlarını qorumaq, vətəndaş iştirakçılığını təmin etmək və dövlətin legitimliyini möhkəmləndirməkdir.

Müasir konstitusiyalarda vətəndaşlıq prinsipləri (müqayisəli təhlil). Doğum əsasında vətəndaşlıq (jus soli) vs. qan vətəninə əsaslanan vətəndaşlıq (jus sanguinis). Müasir konstitusiyalarda vətəndaşlığın mənimsənilməsinin iki əsas modeli müşahidə olunur: jus soli (torpaqda doğulma əsasında) və jus sanguinis (ata-ana soyundan). Məsələn, ABŞ-ın 14-cü Düzəlişi doğum əsasında vətəndaşlığı ümumiləşdirərək “All persons born or naturalized in the United States... are citizens” prinsipi ilə ifadə edir; bu, geniş miqyasda doğum hüququ (birthright citizenship) anlayışını qoruyur. Eyni zamanda, postsovet və bir çox Avropa ölkələri daha çox jus sanguinis ənənəsinə meyllidir; misal üçün, Azərbaycan Konstitusiyası həm torpaqda doğulmanı, həm də valideynlərdən icazə ilə mənsubiyyəti nəzərə alır və vətəndaşlığın hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

Bərabərlik və ayrı-seçkiliyin qadağanı. Modern konstitusiyalar vətəndaşlıq statusundan asılı olmayaraq hüquqların bərabərliyini vurğulayır. ABŞ 14-cü Düzəlişinin “equal protection” klauzası vətəndaşlıqla bağlı ayrı-seçkiliyə qarşı güclü hüquqi mexanizm təmin edir; oxşar yanaşma Avropa və milli səviyyədə insan hüquqları prinsipləri vasitəsilə də möhkəmləndirilir.

Dövlət suverenliyi və milli identiklik prinsiplərinin müdafiəsi. Bir sıra dövlətlər konstitusiyalarında milli dəyərlərin, dövlət dilinin və mədəni irsin qorunmasını xüsusi qeyd edərək vətəndaşlıq institutunu milli identikliklə sıx bağlayırlar. Məsələn, Azərbaycan Konstitusiyası vətəndaşlıqla yanaşı milli dəyərlərin qorunmasına və dövlət dili roluna önəm verir, bu isə vətəndaşlıq institutunun konstitusiyaya identikliyin bir elementi kimi çıxış etməsinə səbəb olur.

Avropa çoxsəviyyəli vətəndaşlıq və əlavə hüquqlar. Avropa İttifaqı modeli göstərir ki, milli vətəndaşlıq milli səviyyədə qalmaqla yanaşı Avropa vətəndaşlığı anlayışı vasitəsilə əlavə hüquqlar yarada bilər. TFEU-nun 20-ci maddəsi hər bir üzv dövlət vətəndaşını Avropa vətəndaşı kimi tanıyır və bu status milli vətəndaşlığı əvəz etmir, sadəcə ona əlavə hüquqlar verir (məsələn, sərbəst hərəkət və seçki hüquqları). Bu model milli vətəndaşlığı kontekstual şəkildə genişləndirir və çoxsəviyyəli identiklikləri hüquqi cəhətdən tanıyır.

Vətəndaşlığın əldə edilməsi, itirilməsi və iki vətəndaşlıq məsələsi. Müasir konstitusiyalar və ona əsaslanan qanunvericilik vətəndaşlığın necə əldə olunması, təbiiləşmə prosedurları, itirilməsi və dual (ikiqat) vətəndaşlığın nə dərəcədə icazəli olması barədə konkret qaydalar müəyyən edir. Almaniyə Konstitusiyası və əlaqədar milli qanunlar Alman vətəndaşlığının itirilməsinə qarşı xüsusi qorunma və şərtlər (məsələn, saxlama, statelessness-in qarşısının alınması) tədbirləri tətbiq edir. Rusiyada vətəndaşlıq münasibətləri federal qanunla tənzimlənir və konstitusiyaya bunun çərçivəsini müəyyən edir. Bu yanaşma vətəndaşlığın hüquqi sabitliyini təmin etmək məqsədi daşıyır.

İnsan hüquqları, hüquqi təminat və statelessness-ə qarşı tədbirlər.

XX əsrin ikinci yarısından etibarən beynəlxalq insan hüquqları rejimi (məsələn, BMT sənədləri, regional konvensiyalar) vətəndaşlıq məsələlərinə də təsir göstərmiş, dövlətləri vətəndaşlığın əsassız ləğvindən və statelessness-dən qorunmağa çağırmışdır. Müasir konstitusiyalar və milli qanunlar bu beynəlxalq normaları nəzərə alaraq vətəndaşlıq hüququnun əsas təminatlarını milli səviyyədə daxil edirlər (məsələn, doğum hüququ, qanuni prosedurlar, bərabərlik).

Konstitusiyaların məzmunu kimi vətəndaşlığın dəyərləşdirilməsi.

Son dövrlərdə “konstitusiyə vətəndaşlığı” termini yalnız hüquqi statusu yox, həm də konstitusiyanın dəyərlərinə sadıqlıq və ictimai iştirak prinsiplərini əhatə edir. Bu tendensiya demokratik legitimliyi möhkəmləndirmək üçün vətəndaşlıq institutunu hüquqi-əsaslı və dəyərləşdirilmiş anlayış kimi təqdim edir. Avropa çoxsəviyyəli modelində vətəndaşların milli və supra-millət səviyyəsində hüquq və vəzifələri arasında sinerji axtarılır.

Qısa yekun və tövsiyəçi müşahidələr. Plüralist modellər müasir dünyada vahid model yoxdur: bəzi dövlətlər doğum hüququnu (jus soli) prioritetləşdirir, bəziləri qan-əsasında mənsubiyyəti (jus sanguinis) önə çəkir; çoxu isə hibrid yanaşma tətbiq edir. Beynəlxalq təsir insan hüquqları və regional hüquqi institutlar (məsələn, Avropa İttifaqı) milli vətəndaşlıq rejimlərinə təsir edir və əlavə hüquqlar yaradır.

Milli identikliklə sinxronlaşma bir çox konstitusiyalar vətəndaşlığı milli identiklik və dövlətin konstitusiyə dəyərləri ilə əlaqələndirir; bu, xüsusən tarixən güclü milli devlet ənənəsi olan ölkələrdə aydın görünür

Milli kimlik və konstitusiyə arasında qarşılıqlı asılılıq. Milli kimliyin sosial və hüquqi aspektləri. Sosial aspektlər. Milli kimlik fərdlərin müəyyən bir xalq, mədəniyyət və ya dövlət mənsubiyyətini dərk etməsi, bu mənsubiyyətə psixoloji və sosial olaraq aid olması formasıdır [5].

Sosial baxımdan milli kimlik bir neçə əsas komponentdən ibarətdir:

Tarixi yaddaş və kollektiv kimlik: Xalqın keçmiş, mədəni irs, ortaq dəyərlər və simvollar milli kimliyin formalaşmasında əsas rol oynayır. Məsələn, qeyd edilir ki, milli-patriotik təhsil çərçivəsində “identity problems in national-patriotic education” sahəsində aparılan tədqiqatlar milli kimliyin formalaşmasının sosial aspektini vurğulayır və tarix, mədəniyyət, din kimi faktorların kimlikdə iştirakını açıq şəkildə göstərir.

İctimai şüur və mənsubiyyət hissi: Fərdlər milli kimliyin daşıyıcısı olmağı və o kimliklə başqalarından ayrılmağı hiss edirlər. Bu mənsubiyyət hissi sosial qruplar, dil birlikləri, mədəni nümayəndəliklər vasitəsilə ifadə olunur. Bu baxımdan sosial identifikasiya və qruplaşma nəzəriyyələri də önə çıxır.

Multikulturalizm, dəyişən sosial mühit və kimlik problemləri: Qloballaşma və miqrasiya şəraitində milli kimlik sabit bir statusdan daha çox proses kimi qəbul olunur fərdlər yeni mühitlərdə milli, etnik, çoxmədəniyyətli kimliklərlə qarşılaşır və kimliklər arasında tarazlıq qurmağa çalışırlar. Bu isə milli kimliyin sosial dayanıqlılığını və çevikliyi gündəmə gətirir [14, s. 45].

Bu sosial aspektlər milli kimliyi yalnız mədəni-psixoloji fenomen kimi deyil, həm də sosial-hüquqi sistemlərlə qarşılıqlı əlaqədə olan dinamik faktor kimi göstərir.

Hüquqi aspektlər. Milli kimliyin hüquqi aspektləri isə vətəndaşlıq, dövlətin suverenliyi, beynəlxalq hüquq və konstitusiya normativləri çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Aşağıdakı əsas anlayışlar diqqətə layiqdir:

Milli kimliyin hüquqi tanınması: Məsələn, Avropa İttifaqı Müqaviləsinin 4(2) maddəsində ifadə olunur ki, Avropa İttifaqı milli dövlətlərin “milli kimliklərini” onların siyasi və konstitusional əsas strukturlarında mövcud olanları hörmət etməlidir. Bu, integrasiya prosesində milli kimliyin hüquqi qorunması tələbini ifadə edir [11, s. 1024].

III. Hüquqi şəxsiyyət və şəxsiyyətin hüquqi identifikasiyası

Hüquqi identifikasiya və vətəndaşlıq statusu milli kimliklə sıx bağlıdır. Məsələn, “legal identity as a socio-cultural phenomenon” adlı araşdırmada qeyd olunur ki, hüquqi identiklik fərdin hüquqi subyekt kimi formalaşması, milli hüquq mühitində özünü dərk etməsi və hüquqi sistemlə integrasiyası üçün vacibdir.

Dövlət və vətəndaş arasında hüquqi məsuliyyət və kimlik: Hüquqi sistem milli kimliyi təmsil edərək vətəndaşlıq hüquqları, vəzifələri və dövlətin məsuliyyətlərini tənzimləyir. Məsələn, Constitutional Court of Azerbaijan-nun bir qərarında vurğulanır ki, vətəndaşlıq hüququna dair sənədlərin verilməməsi vətəndaşların həmin normativ əsaslı hüquqlarını, o cümlədən seçki, təhsil, müraciət və gəliş-gediş imkanlarını məhdudlaşdırma bilər.

Milli kimlik və suveren hüquq: Milli kimliyin qorunması hüquqi baxımdan dövlətin suverenliyinin bir elementidir. Dövlətlər konstitusiyalarında milli dəyərləri, dilini, mədəni irsini qorumaq üçün müxtəlif hüquqi mexanizmlər müəyyən edirlər, bu da milli kimliklə vətəndaşlıq arasındakı hüquqi-normativ əlaqəni gücləndirir.

Sosial və hüquqi aspektlərin qarşılıqlı təsiri. Milli kimliyin sosial və hüquqi aspektləri bir-birini tamamlayır və qarşılıqlı təsir edir. Sosial baxımdan fərdin aidiyyət hissi, mənsubiyyəti və identifikasiyası formalaşır; hüquqi baxımdan isə bu aidiyyətə hüquqi status vətəndaşlıq və dövlətlə münasibətlər çərçivəsində hüquq və vəzifələr sistemi qoşulur. Beləliklə: Fərdlərin milli kimliyi təcrübəsi (mədəni, dil, tarix, dəyərlər) hüquqi subyekt kimi özünü göstərmək üçün əsas yaradır.

Hüquqi status (vətəndaşlıq) isə bu mənsubiyyəti rəsmiləşdirir və sosial kimliyin dövlət səviyyəsində tanınmasını təmin edir.

Sosial dəyişikliklər miqrasiya, qlobalaşma, çoxmədəniyyətlilik milli kimliklə vətəndaşlıq arasında yeni formalar yaradır. Hüquqi sistemlər isə bu formaları tənzimləməyə çalışır (məsələn, çox vətəndaşlıq, doğulmayan status, statelessness).

Milli kimliklə əlaqəli hüquqi normativlər dövlət dili, mədəni irs, tarixi yaddaş, vətəndaşlıq şərtləri – sosial integrasiya və siyasi birliyin təminatçısı kimi çıxış edir. Bu isə milli identikliyin və dövlətin konstitusiya identikliyinə qorunmasına xidmət edir.

Təhlil baxımından bəzi problemlər. Milli kimliyin hüquqi qorunması bəzən beynəlxalq hüquq və dövlətlərarası öhdəliklərlə toqquşa bilər; məsələn, Avropa

İttifaqı çərçivəsində “milli kimlik” anlayışının dövlətlərarası hüquqa nisbətən necə qorunacağı sual altındadır. Sosial baxımdan isə fərdlərin çoxmədəniyyətli və müxtəlif mənşəli olduğu mühitlərdə milli kimliyin formalaşması və hüquqi statusun əldə edilməsi arasında gərginliklər ortaya çıxa bilər.

Hüquqi və sosial inteqrasiya prosesində statelessness (vətəndaşlığın olmaması) və ya ikili vətəndaşlıq kimi fenomenlər milli kimlik və vətəndaşlıq arasında yeni çətinliklər doğurur [2, s. 243].

Milli kimlik yalnız mədəni və sosial təməllərə əsaslanan bir fenomen deyil hüquqi sistemlə sıx bağlıdır. Milli kimlik insanların mənsubiyyət hissini formalaşdırır, o, qanunlar, dövlət institutu, vətəndaşlıq statusu vasitəsilə hüquqi olaraq da təsbit olunur. Müasir dövrdə sosial və hüquqi aspektlərin bu və ya digər şəkildə sintezi milli kimliyin davamlılığı və dövlət-vətəndaş münasibətlərinin balansı üçün həlledici rol oynayır.

IV. Konstitusiyada milli dəyərlərin ifadə olunması.

Konstitusiyaya yalnız dövlətin ali qanunu deyil, eyni zamanda milli dəyərlərin, tarix və mədəni irsin qorunması vasitəsi kimi çıxış edir. Milli dəyərlərin konstitusiyada əks olunması dövlətin həm öz vətəndaşlarına, həm də beynəlxalq ictimaiyyətə milli kimliyi qorumaq və təmsil etmək öhdəliyini göstərir.

Hüquqi əsas və normativ çərçivə. Müasir konstitusiyalar milli dəyərləri müxtəlif formalarda qorumağa çalışır: Dövlət dili və mədəniyyətin qorunması: Milli kimlik və mədəni irs dövlət dili və digər rəsmi simvollar vasitəsilə qorunur. Azərbaycan Konstitusiyasının 21-ci maddəsi dövlət dilini qorumağı və inkişaf etdirməyi vətəndaşların hüquq və öhdəliyi kimi müəyyən edir.

Tarixi və milli irsin qorunması: Konstitusiyaya dövlətin tarixi irsi, milli simvolları, bayrağı və digər mədəniyyət elementlərini qanuni əsaslarla qorumaq vəzifəsini təsbit edir. Bu, vətəndaşların milli kimliklə və dövlətlə mənəvi bağlılığını gücləndirir.

Milli dəyərlərin konstitusiyaya funksiyaları. Milli birliyin və sosial harmoniyanın təmin edilməsi: Konstitusiyada milli dəyərlərin qorunması fərqli etnik və sosial qruplar arasında qarşılıqlı hörmət və birlik hissini gücləndirir.

Vətəndaşlıq və milli identiklik əlaqəsi: Milli dəyərlərin qorunması vətəndaşlıq statusu ilə birbaşa bağlıdır; vətəndaş həm hüquqi mənsubiyyət, həm də milli dəyərlərə sadiqlik nümayiş etdirir.

Qlobal təsirlərdən qorunma: Qloballaşma və çoxmədəniyyətlik şəraitində milli dəyərlərin konstitusiyada qorunması dövlətin mədəni suverenliyinin təminatıdır.

Beynəlxalq müqayisə və praktiki nümunələr

Fransa: Fransız Konstitusiyası milli mədəni dəyərlərin qorunmasını dövlətin öhdəliyi kimi müəyyən edir, xüsusilə dil, təhsil və mədəni irs sahəsində.

Almaniya: Almaniya Konstitusiyası (Grundgesetz) mədəni müxtəlifliyi tanısa da, milli dəyərlərin qorunmasını vətəndaşların və dövlətin vəzifəsi kimi nəzərdə tutur.

Azərbaycan: Azərbaycan Konstitusiyası milli dəyərləri qorumaq üçün hüquqi mexanizmləri müəyyən etmiş və bu dəyərlərin dövlət siyasətinin prioriteti olduğunu vurğulamışdır. 21-ci maddə dövlət dilini, 23-cü maddə isə milli mədəni irsi və simvolları qorumağı təmin edir.

Hüquqi və sosial əhəmiyyət

Konstitusiyada milli dəyərlərin ifadə olunması bir tərəfdən hüquqi norma olaraq vətəndaşların və dövlətin hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir, digər tərəfdən isə milli kimliyin qorunması və inkişafı üçün sosial baza yaradır. Bu yanaşma milli dəyərləri yalnız tarixi və mədəni perspektivdə deyil, həm də hüquqi, siyasi və ictimai perspektivdə qorumağa imkan verir.

Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans problem. Müasir dövrdə milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasındakı münasibət demokratik dövlətlərin mühüm problemlərindən birini təşkil edir. Hüquqi vətəndaşlıq fərdin dövlət qarşısında hüquqi statusunu müəyyənləşdirir, hüquq və vəzifələrini təsbit edir, milli kimlik isə sosial, mədəni və mənəvi aidiyyət hissini ifadə edir. Hər iki konsept bir-birini tamamlamalı olsa da, qloballaşma, miqrasiya və çoxmədəniyyətlik şəraitində onların balansının qorunması çətinliklər yaradır.

Hüquqi və sosial tələblər arasındakı qarşılıqlı gərginlik. Hüquqi vətəndaşlıq universal hüquqlar və bərabərlik prinsipləri əsasında qurulur. Bu, bütün vətəndaşlara bərabər hüquq və vəzifələrin tanınmasını nəzərdə tutur. Milli kimlik isə spesifik mədəni, etnik və tarixi aidiyyəti vurğulayır. Milli kimliklə hüquqi vətəndaşlıq arasında ziddiyyət yaranır, əgər vətəndaşlıq hüquqları milli kimliklə tam uyğun gəlmirsə. Məsələn, miqrant və ya ikinci nəsil immiqrant uşaqlar hüquqi vətəndaşlıq qazansalar da, onların milli kimliklə bağlı mənsubiyyət hissi zəif ola bilər, bu isə inteqrasiya prosesində sosial gərginlik yarada bilər.

Qloballaşma və çoxsəviyyəli vətəndaşlıq.

Avropa İttifaqı və digər supranational strukturlarda milli vətəndaşlıq ilə supra-milli hüquqlar arasında balans problemi daha qabarıq görünür. Aİ vətəndaşlığı milli vətəndaşlığı əvəz etmir, lakin əlavə hüquqlar verir. Bu vəziyyətdə vətəndaşlar həm milli, həm də supra-milli hüquqlara sahib olurlar, lakin milli kimliyin qorunması məsələsi sosial və siyasi mübahisələr doğura bilər [14, s. 45].

Dövlət siyasəti və milli identiklik. Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasındakı balansın qorunması dövlətin konstitusiyaya və qanunvericilik səviyyəsində həyata keçirdiyi siyasətlə sıx bağlıdır.

V. Azərbaycan nümunəsi

Azərbaycan Konstitusiyası milli dəyərlərin qorunmasını və vətəndaşlıq hüquqlarını eyni zamanda təmin edir. 52-ci maddə vətəndaşlıq hüququnu təsbit edir, 21-ci və 23-cü maddələr isə dövlət dilini və milli irsi qorumağı öhdəlik kimi müəyyən edir. Bu yanaşma hüquqi vətəndaşlıq və milli kimlik arasında tarazlıq yaratmağa yönəlib.

Hüquqi mexanizmlər və sosial praktikalar. Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balansı qorumaq üçün dövlətlər bir sıra hüquqi və sosial mexanizmlər tətbiq edirlər:

Hüquqi mexanizmlər: vətəndaşlığın əldə edilməsi və itirilməsi qaydaları, iki vətəndaşlıq məsələsi, statelessness-ə qarşı tədbirlər; milli dəyərlərin və dövlət simvollarının qorunması.

Sosial praktikalar: təhsil proqramları, milli-mədəni təşəbbüslər, sosial inteqrasiya layihələri, milli bayramlar və ritualların təşviqi.

Təhlil və problematik aspektlər. Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans pozulduqda sosial gərginlik, hüquqi narazılıq və inteqrasiya problemləri yaranır. Çoxmədəniyyətli və immiqrant cəmiyyətlərdə vətəndaşlıq hüquqları milli kimliklə ziddiyyət təşkil edə bilər. Hüquqi vətəndaşlıq yalnız formal mənsubiyyət yaradırsa, sosial və mədəni identifikasiya zəif qalır, bu isə dövlətin legitimliyinə mənfi təsir edə bilər.

Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans demokratik dövlətlərin sosial və siyasi stabilliyi üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Hüquqi çərçivə və milli dəyərlərin qorunması arasında tarazlığı qorumaq üçün dövlətlər həm qanunvericilik, həm də sosial siyasət səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirməlidir. Müasir hüquqi sistemlər milli kimliklə vətəndaşlıq arasında qarşılıqlı tamamlayıcılığı təmin etmək məqsədilə konstitusiyə, qanun və təhsil vasitələrindən istifadə edir.

VI. Qloballaşma və transmilli kimlik anlayışlarının artan rolu

Müasir dövrdə qloballaşma prosesləri milli kimlik və vətəndaşlıq anlayışlarını yeni müstəvilərə daşıyır. Dövlətlərarası sərhədlərin iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə yumşalması fərdlərin identifikasiya formalarını dəyişdirir və transmilli kimlik anlayışının əhəmiyyətini artırır.

Transmilli kimlik anlayışı. Transmilli kimlik fərdlərin və ya qrupların eyni anda bir neçə dövlət və mədəniyyət kontekstində mənsubiyyət hissi keçirməsi və identifikasiya formaları yaratmasıdır. Bu fenomen əsasən miqrasiya, diaspor hərəkətləri və qlobal kommunikasiya vasitələri ilə formalaşır. Transmilli kimlik fərdlərin sosial və mədəni bağlılıqlarının bir dövlət və ya millət çərçivəsi ilə məhdudlaşmamasını göstərir [17, s. 3].

Qloballaşmanın təsiri. Qloballaşma fərdlərə və qruplara bir neçə imkan təqdim edir:

Çoxmədəniyyətli inteqrasiya: Fərdlər həm yerli, həm də qlobal mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqə qurur və identifikasiya formalarını genişləndirir.

Hüquqi və sosial çeviklik: Transmilli kimlik fərdlərə bir neçə vətəndaşlıq statusu, iş, təhsil və hərəkət azadlığı imkanları yaradır.

Mədəni resursların paylaşımı: Diaspor və transmilli icmalar öz mədəni irslərini həm mənsub olduqları ölkəyə, həm də qlobal ictimaiyyətə tanıdaraq milli kimliyin qorunmasına töhfə verirlər.

Milli kimliklə qarşılıqlı təsir. Transmilli kimlik və milli kimlik arasındakı münasibət bəzən sinerji yaradır, bəzən isə gərginliklər doğurur:

Sinerji: Fərdlər milli və transmilli kimlik arasında balans qura bilər, mədəni müxtəlifliyi qəbul edir və həm milli, həm də qlobal identifikasiya imkanlarından yararlanır.

Gərginlik: Çoxlu vətəndaşlıq və transmilli aidiyyət fərdlərin milli və hüquqi vətəndaşlıq statusu ilə ziddiyyət təşkil edə bilər. Bu, xüsusilə konstitusiyə və vətəndaşlıq hüquqları çərçivəsində dövlətin identiklik qorunması siyasətində çətinliklər yaradır.

Hüquqi və sosial aspektlər.

Hüquqi aspekt: Dövlətlər transmilli kimliyin hüquqi tənzimlənməsinə diqqət yetirir; məsələn, iki vətəndaşlıq, immiqrant hüquqları və diaspor qanunvericiliyi kimi mexanizmlər vasitəsilə transmilli identifikasiya ilə milli vətəndaşlıq arasında tarazlıq yaratmağa çalışır.

Sosial aspekt: Transmilli icmalar sosial şəbəkələr, mədəni tədbirlər və təhsil vasitəsilə milli və qlobal kimliklər arasında körpü rolunu oynayır. Bu, milli kimliyin qorunmasına və qloballaşmanın mənfi təsirlərinin yüngülləşdirilməsinə xidmət edir [9, s. 34].

Təhlil və nəticə.

Qloballaşma və transmilli kimlik anlayışları milli və hüquqi vətəndaşlıq arasında balansın qorunmasını daha mürəkkəbləşdirir, lakin eyni zamanda yeni inteqrasiya və identifikasiya imkanları da təqdim edir. Dövlətlərin və cəmiyyətlərin əsas vəzifəsi bu iki sahəni qarşılıqlı tamamlayıcı şəkildə təşviq etmək və fərdlərin həm milli, həm də transmilli identifikasiyasını dəstəkləməkdir.

Avropa İttifaqı nümunəsində “çoxsəviyyəli vətəndaşlıq” modeli.

Avropa İttifaqı müasir dövrdə milli və supranasional (transnasyonal) hüquqların qarşılıqlı əlaqəsini göstərən ən bariz nümunələrdən biridir. Avropa İttifaqı vətəndaşlığı, fərdlərin milli və supranasional hüquqlara eyni anda malik olduqları çoxsəviyyəli vətəndaşlıq modelini ortaya qoyur.

Çoxsəviyyəli vətəndaşlıq (multi-level citizenship) həm milli, həm də supranasional hüquqi statusları birləşdirir. Avropa İttifaqı çərçivəsində hər Avropa İttifaqı vətəndaşı əvvəlcə öz üzv dövlətinin vətəndaşıdır, lakin əlavə olaraq Avropa İttifaqı vətəndaşı statusuna malik olur. Bu status ona bir sıra hüquqlar verir:

Avropa Parlamentində seçmək və seçilmək hüququ; Üzv dövlətlər arasında sərbəst hərəkət və yaşayış hüququ; Avropa İttifaqı hüququ çərçivəsində hüquqi müdafiə və konsullu dəstək.

Bu model milli vətəndaşlıqla supranasional identifikasiya arasında bir körpü rolunu oynayır və fərdlərin həm milli, həm də Avropa İttifaqı hüquqi və siyasi sistemlərinə eyni zamanda inteqrasiya olunmasını təmin edir.

Milli kimlik və supranasional vətəndaşlıq arasındakı balans.

Sinerji: Avropa İttifaqı vətəndaşlığı milli vətəndaşlıq hüquqlarını əvəz etmir, əksinə onları tamamlayır. Fərdlər həm milli, həm də Avropa İttifaqı səviyyəsində hüquqlarını istifadə edə bilərlər.

Gərginliklər: Çoxsəviyyəli vətəndaşlıq bəzən milli suverenlik və identiklik məsələləri ilə toqquşa bilər. Dövlətlər milli qanunlarını qorumağa çalışarkən, Avropa İttifaqı hüququna uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalırlar. Bu isə bəzi hallarda milli hüquqla supranational hüquq arasında qarşıdurmalar yaradır [15, s. 165].

Qanuni əsaslar və praktiki tətbiq. Lisbon Müqaviləsi (2009) Avropa İttifaqı vətəndaşlığını daha aydın və geniş hüquqi çərçivədə müəyyən edir. Müqavilənin 20-ci maddəsi Avropa İttifaqı vətəndaşlığının hüquqlarını təsbit edir və üzv dövlətlərin milli vətəndaşlıq hüquqları ilə sinerjini təmin edir.

Hüquqi mexanizmlər: Üzv dövlət və Avropa İttifaqı məhkəmələri arasında hüquqi mübahisələr çoxsəviyyəli vətəndaşlığın tətbiqində əsas rol oynayır. Avropa Ədalət Məhkəməsi (ECJ) Avropa İttifaqı hüququnun milli qanunlarla qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir.

Sosial və mədəni aspektlər. Çoxsəviyyəli vətəndaşlıq milli kimliklə transmilli identifikasiya arasında balans qorumağa kömək edir. Fərdlər həm milli mədəniyyət və tarixə aidiyyətlərini saxlaya, həm də Avropa İttifaqı vətəndaşı kimi supranational identifikasiya qura bilirlər. Bu isə qloballaşma və miqrasiya şəraitində sosial inteqrasiyanı gücləndirir.

Avropa İttifaqı nümunəsi göstərir ki, çoxsəviyyəli vətəndaşlıq modeli milli vətəndaşlıq və transmilli hüquqi identifikasiya arasında balans yaratmaq üçün effektiv hüquqi və institusional mexanizmlər təqdim edir. Bu model həm hüquqi, həm sosial, həm də siyasi baxımdan müasir dövlətlər üçün öyrənilməli praktik nümunədir.

Qlobal miqrasiya və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə vətəndaşlığın çətinlikləri

Qlobal miqrasiya və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlər milli və hüquqi vətəndaşlıq anlayışlarını mürəkkəbləşdirən əsas faktorlar kimi çıxış edir. Miqrasiya axınları dövlətlərin vətəndaşlıq hüquqları, sosial inteqrasiya və milli identiklik siyasətlərinə təzyiq göstərir. Bu proses həm fərdlərin, həm də dövlətlərin qarşılıqlı adaptasiya və hüquqi uyğunlaşma ehtiyacını artırır.

Miqrasiya və vətəndaşlıq problemləri

Statelessness (vətəndaşsızlıq): Miqrant və qaçqınların hüquqi vətəndaşlıq statusu olmaması onların əsas hüquqlarını həyata keçirməsini çətinləşdirir. Bu isə milli vətəndaşlıqla transmilli kimlik arasındakı balans pozur [18, s. 45].

İkili vətəndaşlıq: Miqrantların ikili vətəndaşlıq statusu milli vətəndaşlıq hüquqları ilə transmilli vətəndaşlıq arasında gərginlik yarada bilər. Dövlətlər bəzən milli suverenliyi qorumaq üçün ikili vətəndaşlığı məhdudlaşdırırlar.

Çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə inteqrasiya çətinlikləri. Milli kimlik və sosial birliyin qorunması: Çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə fərdlər müxtəlif etnik, dini və mədəni mənsubiyyətlərə malikdirlər. Bu, milli kimliyin qorunması və vətəndaşlıq hüquqlarının bərabər şəkildə tətbiqi baxımından çətinliklər yaradır.

Dil və mədəniyyət məsələləri: Müxtəlif dildə danışan və fərqli mədəniyyətləri mənimsəyən vətəndaşlar sosial və hüquqi inteqrasiya prosesini çətinləşdirə bilər. Dövlətlər milli dil və mədəniyyətin qorunmasını qanunla təmin etməklə bu gərginliyi azaltmağa çalışırlar.

Hüquqi və institusional aspektlər. Vətəndaşlıq qanunvericiliyi: Miqrant və azlıq qruplarının hüquqi statusu, vətəndaşlığın əldə olunması və itirilməsi qaydaları milli və transmilli kimlik arasında balansı qorumağa yönəlib.

Beynəlxalq hüquq və öhdəliklər: Miqrasiya hüquqları, insan hüquqları və çoxmədəniyyətli hüquqi prinsiplər milli vətəndaşlıqla uzlaşdırılmalıdır. Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi fərqli mənsubiyyətlərə malik fərdlərin hüquqlarını qoruyur, lakin bu bəzən üzv dövlətlərin milli qanunları ilə toqquşur [4. s. 2].

Sosial və mədəni adaptasiya. Miqrantların və yerli əhəlinin qarşılıqlı inteqrasiyası sosial proqramlar, təhsil, mədəni tədbirlər və dil siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir.

Fərdlər həm milli, həm də transmilli kimlikləri mənimsəyərək çoxsəviyyəli vətəndaşlıq təcrübəsi qazanırlar.

Qlobal miqrasiya və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə vətəndaşlıq həm hüquqi, həm sosial, həm də siyasi baxımdan çətinliklər yaradır. Dövlətlərin əsas vəzifəsi milli kimliyi qoruyaraq fərdlərin hüquqlarını təmin etmək, hüquqi və sosial inteqrasiyanı balanslı şəkildə həyata keçirməkdir. Çoxsəviyyəli vətəndaşlıq, transmilli identifikasiya və sosial siyasət vasitəsilə bu problemlərin həlli mümkündür.

VII. Azərbaycan Konstitusiyasında vətəndaşlıq anlayışı və prinsipləri

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası vətəndaşlıq anlayışını həm hüquqi, həm də siyasi baxımdan tənzimləyən əsas sənəddir. Vətəndaşlıq fərdin dövlət qarşısındakı hüquq və öhdəliklərini müəyyən edir, milli kimlik və dövlətin suverenliyinin qorunması ilə birbaşa bağlıdır.

Vətəndaşlıq anlayışı. Konstitusiyada vətəndaşlıq “Azərbaycan Respublikası vətəndaşı” statusu ilə təmsil olunur. Bu status: Hüquqi mənsubiyyət, dövlətlə hüquqi əlaqə və siyasi iştirak hüququnu; Dövlətin müdafiəsi və ictimai öhdəlikləri; Milli və dövlət dəyərlərinə sadiqlik hissini əhatə edir.

Vətəndaşlığın prinsipləri. Azərbaycan Konstitusiyası vətəndaşlığın əsas prinsiplərini müəyyən edir: Əsas hüquq və bərabərlik prinsipi. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı qanun qarşısında bərabərdir və hüquqlarının qorunması təmin edilir [1. m. 25].

Bir dövlət vətəndaşlığı prinsipi. Azərbaycan vətəndaşlığı vahid və yekun status kimi nəzərdə tutulur, digər dövlət vətəndaşlığı yalnız qanun çərçivəsində tanınır [1, m. 52]. Məcburi və könüllü vətəndaşlıq prinsipi. Vətəndaşlıq ya doğum yolu ilə, ya da qanunla müəyyən edilən prosedurlarla əldə edilir; itirilməsi və ya alınması da qanunla tənzimlənir. Milli kimliklə bağlılıq prinsipi. Vətəndaşlıq yalnız hüquqi status deyil, həm də milli kimliklə bağlılıq və dövlətə loyallıq göstəricisidir.

Hüquqi tənzimləmə. Doğum yolu ilə vətəndaşlıq: Azərbaycan Respublikasında doğulan hər bir uşaq, əgər valideynlərdən biri Azərbaycan vətəndaşdırsa, avtomatik olaraq vətəndaşlıq əldə edir.

Qanuni yolla əldə olunan vətəndaşlıq: Miqrantlar və digər şəxslər üçün vətəndaşlıq qanunla müəyyən edilmiş qaydada verilə bilər. Vətəndaşlığın itirilməsi və ikili vətəndaşlıq məsələsi: Konstitusiya və müvafiq qanunlar ikili vətəndaşlığı müəyyən hallarda tanıyır, lakin milli suverenliyi qorumağa yönəlik məhdudiyyətlər də mövcuddur.

Sosial və siyasi əhəmiyyət. Vətəndaşlıq milli birliyin və dövlətin legitimliyinin əsas elementidir. Hüquqi vətəndaşlıq milli kimlik və milli dəyərlərlə birləşərək fərdlərin dövlətə və cəmiyyətə aidiyyət hissini gücləndirir. Qloballaşma və transmilli identifikasiya şəraitində Azərbaycan Konstitusiyası milli vətəndaşlıq prinsipləri vasitəsilə tarazlığı qorumağa çalışır.

Dövlət dili, mədəni irs və konstitusiya identikliyinə qorunması. Milli kimlik və vətəndaşlıq anlayışının qorunmasında dövlət dili, mədəni irs və konstitusiya identikliyi əsas rol oynayır. Bu elementlər həm hüquqi, həm sosial, həm də siyasi baxımdan dövlətin legitimliyini və milli birliyi təmin edən mühüm vasitələrdir.

Dövlət dili. Hüquqi status: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 21-ci maddəyə əsasən, Azərbaycan dili dövlət dili kimi müəyyən edilmişdir. Dövlət dili milli kimliyin qorunması, ictimai əlaqələrin harmoniyası və hüquqi-siyasi kommunikasiya üçün əsas vasitədir.

Təbii sahələri: Dövlət dili qanunvericilik, təhsil, məhkəmə və inzibati sahələrdə əsas ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Bu, milli kimliyin qorunması və vətəndaşların dövlətə aidiyyət hissini gücləndirir.

Mədəni irs. Qorunma və təşviq: Mədəni irs milli tarixi, adət-ənənələri, ədəbiyyat və incəsənəti əhatə edir. Konstitusiya mədəni irsin qorunmasını dövlətin öhdəliyi kimi müəyyən edir [1, m. 23].

Hüquqi və sosial əhəmiyyət: Mədəni irsin qorunması milli kimliyin davamlılığını təmin edir, cəmiyyətin mədəni müxtəlifliyini və kollektiv yaddaşını saxlayır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən muzeylər, mədəni tədbirlər, təhsil proqramları və tarixi abidələrin qorunması bu sahəyə daxildir.

Konstitusiya identikliyi. Hüquqi çərçivə: Konstitusiya identikliyi dövlətin hüquqi və simvolik mövcudluğunu, vətəndaşların milli kimliklə bağlılığını təsbit edir. Bayraq, himn, dövlət gerbi və digər simvollar bu identikliyin əsas hissəsidir.

Siyasi və sosial funksiya: Konstitusiya identikliyi milli birliyi və vətəndaşların dövlətə mənsubiyyət hissini gücləndirir. Bu, xüsusilə qloballaşma, transmilli identifikasiya və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlər şəraitində əhəmiyyətlidir.

Beynəlxalq müqayisə. Fransa və Almaniya: Hər iki ölkə dövlət dili və milli mədəni irsi qorumağa yönəlmiş hüquqi mexanizmlərə malikdir. Fransada dövlət dili və təhsil sahəsində xüsusi qanunlar milli kimliyin qorunmasını təmin edir, Almaniyada isə mədəni müxtəlifliyin qorunması ilə yanaşı milli identiklik vurğulanır. Azərbaycan: Azərbaycan Konstitusiyası dövlət dili, mədəni irs və konstitusiya identikliyinə bir-biri ilə əlaqələndirərək milli kimliyin hüquqi və sosial qorunmasını təmin edir. Dövlət dili, mədəni irs və konstitusiya identikliyinə qorunması milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balansın təmin edilməsi üçün

həyati əhəmiyyət daşıyır. Bu elementlər həm fərdlərin mənsubiyyət hissini gücləndirir, həm də dövlətin legitimliyini və sosial birliyini möhkəmləndirir.

VIII. Azərbaycan modeli: milli kimlik və vətəndaş bərabərliyinin uzlaşdırılması

Azərbaycan modeli milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans yaratmaq baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bu model həm fərdlərin hüquqi statusunu, həm də milli və mədəni aidiyyətlərini nəzərə alaraq vətəndaşların bərabərliyini təmin etməyə yönəlib.

Hüquqi vətəndaşlıq və bərabərlik. Azərbaycan Konstitusiyası bütün vətəndaşları qanun qarşısında bərabər hesab edir [1, m. 25, 52].

Vətəndaşlıq hüquqları etnik mənsubiyyət və ya dil fərqindən asılı olmayaraq bütün fərdlərə eyni şəkildə tətbiq olunur.

İkili vətəndaşlıq və miqrasiya məsələlərində də dövlət qanunvericiliyi milli suverenliyi qoruyaraq hüquqi bərabərliyi təmin etməyə çalışır.

Milli kimlik və vətəndaşlıq arasında tarazlıq. Milli kimlik: Azərbaycan modeli milli dəyərlərin, dövlət dilinin, mədəni irsin və tarixən formalaşmış milli ənənələrin qorunmasını ön plana çıxarır.

Vətəndaşlıq: Hüquqi vətəndaşlıq fərdlərin hüquq və öhdəliklərini müəyyənləşdirir və sosial inteqrasiyanı təmin edir.

Tarazlıq: Azərbaycan modeli fərdlərin həm milli kimliklərini qoruyaraq, həm də hüquqi bərabərliyini təmin etməyə çalışır. Bu yanaşma xüsusilə çoxmədəniyyətli və qloballaşan dünyada əhəmiyyətlidir.

Qanunvericilik və institusional mexanizmlər.

Konstitusiyə: Vətəndaşlıq, dövlət dili və milli irs ilə bağlı maddələr milli kimlik və hüquqi bərabərliyi uzlaşdırır.

Qanunvericilik: Vətəndaşlıq haqqında qanun, mədəni irsin qorunması və təhsil qanunları fərdlərin milli və hüquqi aidiyyətini eyni zamanda dəstəkləyir.

Sosial siyasət: Təhsil, mədəni tədbirlər və sosial proqramlar fərdlərin milli kimliklə bağlılığını gücləndirir, hüquqi vətəndaşlıq bərabərliyini praktikada tətbiq edir.

Beynəlxalq müqayisə. Avropa ölkələri çoxsəviyyəli vətəndaşlıq və transmilli identifikasiya məsələlərində bəzən milli kimliklə hüquqi bərabərlik arasında gərginlik yaşayır.

Azərbaycan modeli milli dəyərləri qorumaqla hüquqi vətəndaş bərabərliyini uzlaşdıran unikal yanaşma nümunəsidir.

Azərbaycan modeli göstərir ki, milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans yaratmaq mümkündür. Bu model: Milli dəyərlərin qorunmasını təmin edir; Hüquqi vətəndaşlıq bərabərliyini təmin edir; Sosial inteqrasiya və dövlətin legitimliyini gücləndirir.

Konstitusiyə vətəndaşlığının milli kimliklə uyğunlaşdırılması istiqamətində nəticələr.

Konstitusiyə vətəndaşlığı və milli kimlik anlayışları arasındakı uyğunlaşma dövlətin hüquqi və sosial legitimliyinin təmin edilməsində əsas rol oynayır.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, bu uyğunlaşma həm hüquqi, həm siyasi, həm də mədəni sahələrdə bir sıra nəticələr yaradır.

Hüquqi nəticələr. Vətəndaşların hüquqi statusu və milli kimlik arasında tarazlıq formalaşır. Milli vətəndaşlıq qanunvericiliyi ilə dövlət dili, mədəni irs və simvolik elementlər birləşdirilərək fərdlərin həm hüquqi, həm də mədəni aidiyyətini qoruyur. İkili vətəndaşlıq, transmilli identifikasiya və miqrasiya məsələləri hüquqi mexanizmlərlə tənzimlənir və milli suverenlik qorunur.

Sosial və mədəni nəticələr. Vətəndaşlar milli kimlik elementlərinə bağlı qalaraq dövlətə mənsubiyyət hissini gücləndirirlər. Sosial inteqrasiya və milli həmrəylik daha möhkəm formalaşır. Mədəni irsin qorunması və təbliği milli dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir.

Siyasi nəticələr. Milli identiklik və vətəndaşlıq arasındakı balans dövlətin legitimliyini gücləndirir. Qloballaşma və transmilli proseslər şəraitində dövlət vətəndaşların həm milli, həm də hüquqi aidiyyətini qorumaqla sosial stabilliyi təmin edir. Çoxmədəniyyətli və qloballaşmış mühitdə Azərbaycan modeli milli birliyi və hüquqi bərabərliyi uzlaşdıran nümunə təqdim edir.

Beynəlxalq müqayisə. Avropa İttifaqı və digər çoxsəviyyəli vətəndaşlıq nümunələrində hüquqi və mədəni uyğunlaşma bəzən gərginlik yaratsa da, Azərbaycan modeli milli kimliyi qoruyaraq vətəndaş bərabərliyini təmin etməyi hədəfləyir. Bu yanaşma qloballaşma, miqrasiya və transmilli identifikasiya şəraitində dövlətin milli suverenliyini qorumaqla sosial və hüquqi stabilliyi təmin edir.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, konstitusiyə vətəndaşlığının milli kimliklə uyğunlaşdırılması dövlətin hüquqi, sosial və siyasi legitimliyini gücləndirir. Bu yanaşma həm milli dəyərlərin qorunmasını təmin edir, həm də vətəndaşların bərabər hüquqlara malik olmasını təmin edərək dövlətin sosial stabilliyini möhkəmləndirir.

Hüquqi və siyasi sistemin modernləşdirilməsi üçün təkliflər

Milli kimlik və konstitusiyə vətəndaşlığının müasir tələblərə uyğun uzlaşdırılması hüquqi və siyasi sistemlərin daimi yenilənməsini tələb edir. Azərbaycan təcrübəsi və beynəlxalq təcrübələr göstərir ki, hüquqi və siyasi sistemin modernləşdirilməsi üçün bir sıra strategiyalar və təkliflər tətbiq edilə bilər.

Hüquqi sahədə təkliflər. Vətəndaşlıq qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi: İkili vətəndaşlıq, miqrasiya və transmilli hüquqlar sahəsində qanunvericiliyin daha aydın və çevik tənzimlənməsi; Vətəndaşlığın itirilməsi və əldə edilməsi prosedurlarının sadələşdirilməsi və hüquqi şəffaflığın təmin olunması.

Milli və beynəlxalq hüququn uyğunlaşdırılması: Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və digər beynəlxalq hüquq normaları ilə sinxronizasiyası; Qanunların transmilli və qloballaşan cəmiyyət kontekstində aktual olmasını təmin etmək.

Mədəni və dil hüquqlarının qorunması: Dövlət dili və mədəni irsin qorunmasına yönəlmiş qanunların tətbiqinin genişləndirilməsi; Multikultural və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə fərdlərin hüquqlarının balanslaşdırılması.

Siyasi sahədə təkliflər. Şəffaf və inklüziv idarəetmə: Vətəndaşların siyasi iştirak imkanlarının artırılması; Regional və lokal səviyyədə demokratik qərar qəbuletmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi.

Milli kimlik və vətəndaş bərabərliyinin uzlaşdırılması: Siyasi siyasət və proqramlar milli kimlik elementlərini qoruyaraq vətəndaş bərabərliyini təmin etməlidir; Təhsil, mədəniyyət və sosial siyasət vasitəsilə vətəndaşların milli və hüquqi aidiyyət hissəsinin gücləndirilməsi.

Qloballaşma və transmilli əlaqələrə adaptasiya: Qloballaşan dünyada hüquqi və siyasi institutların çevik və adaptiv olmasını təmin etmək; Beynəlxalq əməkdaşlıq və regional inteqrasiya mexanizmlərindən istifadə edərək milli hüquqi və siyasi suverenliyi qorumaq.

Texnoloji və institusional modernləşdirmə. Elektron və rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi ilə vətəndaşlıq, sosial xidmət və hüquqi prosedurların sürətləndirilməsi; Hüquqi informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və vətəndaşların hüquqi məlumatlara çıxış imkanının artırılması; Dövlət qurumları arasında koordinasiyanın gücləndirilməsi və qərar qəbuletmə proseslərinin optimallaşdırılması.

Hüquqi və siyasi sistemin modernləşdirilməsi milli kimlik və vətəndaşlıq arasında balansın qorunmasına, vətəndaşların hüquqlarının bərabər şəkildə təmin edilməsinə və dövlətin legitimliyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Bu proses həm milli dəyərlərin qorunmasını, həm də qloballaşan dünyaya uyğun çevik vətəndaşlıq və idarəetmə mexanizmlərinin formalaşmasını təmin edir.

IX. Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, konstitusiya vətəndaşlığı və milli kimlik bir-birini tamamlayan, lakin eyni zamanda tarazlıq tələb edən anlayışlardır. Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki:

Milli kimlik və hüquqi vətəndaşlıq arasında balans hüquqi, sosial və siyasi sahələrdə təmin edilməlidir; Dövlət dili, mədəni irs və konstitusiya identikliyi milli birliyin qorunması və vətəndaşların aidiyyət hissəsinin gücləndirilməsi üçün əsas vasitələrdir; Qloballaşma və transmilli proseslər milli vətəndaşlıq anlayışına çevik yanaşmanı tələb edir;

Azərbaycan modeli milli kimlik və hüquqi bərabərliyi uzlaşdırmaqla sosial inteqrasiyanı və dövlətin legitimliyini gücləndirən uğurlu nümunədir.

Təkliflər.

Hüquqi sahədə: Vətəndaşlıq qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, ikili vətəndaşlıq və miqrasiya məsələlərinin daha çevik tənzimlənməsi; Milli və beynəlxalq hüququn uyğunlaşdırılması, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və digər beynəlxalq öhdəliklərlə sinxronizasiya; Dövlət dili və mədəni irsin qorunmasına yönəlmiş qanunların tətbiqinin genişləndirilməsi və multikultural cəmiyyətdə hüquqların balanslaşdırılması.

Siyasi sahədə: Şəffaf və inklüziv idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi; Milli kimlik və vətəndaş bərabərliyinin siyasət və proqramlar vasitəsilə uzlaşdırılması; Qloballaşma və transmilli əlaqələrə adaptasiya üçün

çevik siyasi və idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi. Texnoloji və institusional modernləşdirmə: Elektron və rəqəmsal xidmətlərin tətbiqi ilə hüquqi prosedurların sürətləndirilməsi; Hüquqi informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi və vətəndaşların hüquqi məlumatlara çıxış imkanının artırılması; Dövlət qurumları arasında koordinasiyanın gücləndirilməsi və qərar qəbulətmə proseslərinin optimallaşdırılması.

Sosial və mədəni sahədə: Təhsil, mədəni tədbirlər və sosial proqramlar vasitəsilə milli kimlik və vətəndaşlıq bərabərliyinin möhkəmləndirilməsi; Multikultural və çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə sosial inteqrasiyanın təmin edilməsi və fərqlərin həm milli, həm də hüquqi aidiyyət hissəsinin gücləndirilməsi.

ƏDƏBİYYAT (REFERENCES):

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan. (1995) (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995)*).
URL: <https://www.president.az/articles/1937> (last access: 18.05.2025).
2. Castles, S., & Davidson, A. (2000). *Citizenship and migration: Globalization and the politics of belonging*. London: Macmillan.
3. Constitutional Court of Azerbaijan. Decision No. 531 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Konstitusiyası Məhkəməsi. 531 sayılı Qərar*).
URL: <https://constcourt.gov.az/en/decision/531> (last access: 19.05.2025).
4. Council of Europe. (2015). *Language, Culture and Identity*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
5. European Court of Human Rights (ECtHR). (2020). *Case-law database*.
URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home> (last access: 18.05.2025).
6. European Court of Justice. *Case-law database*.
URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/ (last access: 17.05.2025).
7. Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.
8. Huseynov, E. (2020). *Modernization of Azerbaijan's legal and political system*. Baku: Qanun Publishing House (in Azerbaijani / *Huseynov, E. (2020). Azərbaycanın hüquqi və siyasi sisteminin modernləşdirilməsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı*).
9. Ivan Bratasiuk, & Parashchuk, L. (2023). Legal identity as a sociocultural phenomenon and its significance for legal development. *Actual Problems of Law*.
URL: <https://appj.wunu.edu.ua> (last access: 18.05.2025).
10. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Clarendon Press.
11. Levitt, P., & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: A transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002–1039.

12. Lisbon Treaty. (2009). *Treaty on the Functioning of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (last access: 18.05.2025).
13. Oysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. University of Chicago Press.
14. Rumpūnas, S. V. (2014). Respect of the national identity in the law of the European Union: Potential for interpretation and case-law of the European Court of Justice. *Teisė, 93*.
15. Rumpūnas, V. (2014). Respect of the national identity in the law of the European Union. *Teisė, 93*. URL: <https://www.journals.vu.lt/teise/article/view/5073> (last access: 19.05.2025).
16. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2022). *Stateless people*. URL: <https://www.unhcr.org/stateless-people.html> (last access: 17.05.2025).
17. Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0263276409105321> (last access: 18.05.2025).
18. Yatsenko, O. (2024). Identity problems in national-patriotic education: Historical aspects and modern challenges. *Humanitarian Studios: Pedagogics, Psychology, Philosophy*. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Pedagogica/en/article/view/50617> (last access: 19.05.2025).

Constitutional citizenship and national identity: modern perspectives

GULGÜN GULIYEVA*

Abstract

The article analyzes the concept of constitutional citizenship and its interrelation with national identity within the context of modern political-legal theories and globalization processes. The author emphasizes that, in today's world, constitutional citizenship as a fundamental legal category regulating the relationship between the state and society is not merely a formal act of belonging, but also a bearer of national, cultural, and political identity. Under the conditions of globalization, transnational migration, and multiculturalism, contradictions arise between the preservation of national identity and the universalization of citizenship. The study explores the historical formation of constitutional

* PhD in political science / Baku State University / email: gulgun2004@mail.ru

citizenship, its legal and political essence, and the social and psychological foundations of national identity, as well as their mutual influence mechanisms. Through a comparative approach, the experiences of the European Union, the United States, and the post-Soviet space are examined. Special attention is given to the model of constitutional citizenship in the Republic of Azerbaijan. The article notes that the Constitution of Azerbaijan, while safeguarding national values, the state language, and cultural heritage, provides a progressive legal framework that ensures equality of citizens and interethnic harmony. In this context, the harmonization of national identity with universal principles of citizenship is regarded as one of the main pillars of the country's constitutional identity. The author concludes that, in the modern era, the essence of constitutional citizenship should be perceived not only as a set of legal relations but also as a complex system encompassing socio-cultural values, civic responsibility, and a sense of national belonging.

Keywords: *constitutional citizenship, national identity, rule of law, globalization, principles of citizenship, multiculturalism, constitutional identity, Azerbaijan model.*

Конституционное гражданство и национальная идентичность: современные перспективы

ГЮЛЬГЮН ГУЛИЕВА**

Резюме

В статье анализируется понятие конституционного гражданства и его взаимосвязь с национальной идентичностью в контексте современных политико-правовых теорий и процессов глобализации. Автор отмечает, что в современном мире конституционное гражданство, как одна из ключевых правовых категорий, регулирующих отношения между государством и обществом, представляет собой не просто формальный акт принадлежности, но и носитель национальной, культурной и политической идентичности. В условиях глобализации, транснациональной миграции и мультикультурализма возникают противоречия между сохранением национальной самобытности и универсализацией гражданства. В исследовании рассматриваются исторические этапы формирования конституционного гражданства, его юридико-политическая сущность, социально-психологические основы национальной идентичности, а также механизмы их взаимного влияния. В сравнительном аспекте анализируется опыт Европейского Союза, США и постсоветского

** Доктор философии по политическим наукам / Бакинский Государственный Университет / email: gulgun2004@mail.ru

пространства. Особое внимание уделяется модели конституционного гражданства в Азербайджанской Республике. Отмечается, что Конституция Азербайджана, обеспечивая защиту национальных ценностей, государственного языка и культурного наследия, формирует прогрессивную правовую базу, гарантирующую равенство граждан и межнациональную гармонию. В этом контексте согласование национальной идентичности с универсальными принципами гражданства рассматривается как один из важнейших опорных элементов конституционной идентичности государства. Автор приходит к выводу, что в современных условиях конституционное гражданство следует рассматривать не только как совокупность правовых отношений, но и как комплексную систему, включающую социокультурные ценности, гражданскую ответственность и чувство национальной принадлежности.

Ключевые слова: конституционное гражданство, национальная идентичность, правовое государство, глобализация, принципы гражданства, мультикультурализм, конституционная идентичность, азербайджанская модель.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 29.05.2025

Çapa qəbul: 25.12.2025